

ZADARSKA RENESANSNA CRKVA SV. MARIJE

CVITO FISKOVIĆ

U sredini starog Zadra diže se jedna od najljepših zadarskih crkava, sv. Marija minor.

Postojala je već u 10. stoljeću kraj nekadašnjeg antiknog foruma rimske Jadere blizu sv. Donata i prema tom svom središnjem mjestu otkrivala svoju istaknutiju ulogu u sredovječnom gradu. Pripadala je u 11. stoljeću drevnom samostanu benediktinki, koji se dizao uz nju, a koji bijaše bogat i ugledan jer se u nj zatvarahu plemkinje.¹⁾ Jedna od njegovih utemeljiteljica bijaše Čika iz istaknutog roda Madijevaca, rođakinja dinastije Trpimirovića. Stoga je samostan i dobijao darovnice od kralja Petra Krešimira, a sam ugarsko-hrvatski kralj Koloman doprinio je izgradnji njegova monumentalnog crkvenog zvonika, koji je tokom 15. stoljeća porušen i obnovljen sa rekim izmjenama od zadarskog graditelja Bilšića.²⁾

Bogatstvo samostana se povećavalo imanjima i darovnicama sve do 18. stoljeća, pa se to odrazilo u prvom redu u njegovim građevinama, na crkvi i umjetninama tu okupljenim. Bogati građevinski ukrasi, freske, slike i kovinski umjetnički predmeti upotpunjavahu se tokom stoljeća i sklop se crkve i samostana pretvorio u bogatu riznicu koja bar donekle odoli i divljačkom bombardiranju u drugom svjetskom ratu.

Dumne — plemkinje nisu se zadovoljavale svojim sredovječnim stanom i crkvom čednih i malih oblika, već su ih pregrađivale u novijim i raskošnijim stilovima od romanike do rokoka.

U tome su se odrazile ne samo opća potreba proširenja ovog sklopa u građevinskom i umjetničkom napretku gotičko-

¹⁾ Godine 1534. nalazile su se u samostanu kćeri ovih plemićkih obitelji: Calcina, Galellis, Ljubavac, Detrico, Cedulinis, Grisogonis, Civalellis, Soppe, Rosa, Carnalutis, Nassis, i Matafaris, što je ujedno i predstavljalo bogatstvo te zajednice u doba gradnje renesansne crkve. Notarski akti Ivana de Mazarello sv. 1, sveščić 1. Državni arhiv, Zadar.

²⁾ C. Fisković, Zadarski sredovječni majstori. Časopis »Mogućnosti« IV, 2. Split 1957.

5. Zadarska renesansna crkva sv. Marije sa Bilšićevim zvonikom

renesansnog i baroknog Zadra, već donekle i gizdavost ovih kćeri plemenitih obitelji, koju koprena ni stroga regula Benediktova reda nisu potpuno utomile u živahnom i raskošnom životu glavnog grada Dalmacije. Nije stoga slučajno da baš njihovi spomenici imaju posebnu ljepotu, koja se ne otkriva samo u čistoći romaničkog zvonika, u vitkim oblicima renesansne crkve i u njenim kićenim rokoko stukaturama, već i u freskama i trećentističkim slikama, u emajlu i u čipkama, u srebru njihove riznice.

U drugom velikom razdoblju dalmatinskog graditeljstva, tokom druge polovice 15. i početkom 16. stoljeća došlo je i do pregradnje i proširenja njihovog građevinskog sklopa. U dvorištu samostana podignut je krajem 15. stoljeća na kasnogotičkim stupovima prostrani i vitki trijem sa dugom ložom,³⁾ a u osvitu 16. stoljeća pregrađena je stara sredovječna crkva u gotičko-renesansnom stilu.

Pri toj pregradnji zahvaćeni su dijelovi crkve viđeni sa ulice, pročelje i njezin južni zid. Tim joj je dat konačni oblik, kojemu je u barokno doba nadodano kube i rastvoreni prozori glavne lađe, čime se pojačalo osvjetljenje proširene ponutrice u kojoj su dumne iza vitkih željeznih rešetaka loža raskošnog matroneja znatiželjno virile u šarenilo okupljenih vjernika u crkvi, koja u 18. stoljeću nalikovaše kićenom provincijskom kazalištu.

Pri nedavnoj obnovi bombardirane crkve konzervator Grga Oštrić našao je u južnoj lađi dijelove kasetiranog drvenog stropa, koji je imao kasetice okružene dašćicama islikanim lišćem u temperi. Taj renesansni strop bio je kasnije prekriven baroknom stukaturom. Slični strop vidi se i u južnoj lađi zadarske stolne crkve, samo su na njemu mjesto lišća naslikani geometrijski ukrasi. Dašćice sa lišćem nađene su i na kasetiranom stropu pri obnovi renesansnih dijelova nekadašnjeg benediktinskog samostana sv. Jakova u Dubrovniku.

Svi oni koji su pisali o crkvi sv. Marije isticali su ljepotu njene renesansne vanjštine. Uočen je njen stil, napomenute uporedbe i doba gradnje, ali tačno datiranje nije izvršeno, a autori se uopće ne spominjali, što je uostalom, sve do nedavna, bila skoro redovita pojava pri pisanju povijesti dalmatinske umjetnosti. Sve u svemu o ovom su lijepom renesansnom spomeniku napisane dvije tri rečenice, a u Pragu prikazu o renesansnom Zadru uopće nije spomenut.

³⁾ C. Bianchi piše da je samostan obnovljen nakon požara 1480. godine. Iz tog vremena vjerojatno potiče dugi trijem, koji je imao gotičke glavice i drvene konzole na stupićima. Zara Cristiana I, 324. Zadar 1877.; vidi sl. Č. M. Iveković, Dalmatiens Architektur und Plastik, tabla 146.

6. Glavna vrata sv. Marije u Zadru

C. Bianchi je već 1877. godine napisao⁴⁾ da je crkva sagrađena u stilu mletačkih graditelja Lombardija i to su opetovali Jackson,⁵⁾ Sabalić,⁶⁾ Bersa,⁷⁾ pa i Cecchelli,⁸⁾ koji je njihov upliv osobito vidio u lezenama pobočnog zida, kojima su na poluglavicama goli dječaci. Bianchi i Sabalić su je datirali u 16. stoljeće, Jackson se kolebao između kraja 15. i početka 16. dok se Folnesicsu potkrala greška pri datiranju dubrovačkog Spasa, sa kojim je uporedio, u 1620. mjesto u 1520. godinu, pa je tako i crkvu sv. Marije prenio u kraj drugog desetljeća 17. stoljeća, dakle u doba baroknog stila.⁹⁾ On je unio u niz dalmatinskih crkava sa polukružnim renesansnim zabatom, kojemu je Karaman nadodao još nekoliko sličnih derivata,¹⁰⁾ koji se nastaviše i u baroku.

Toj skupini, koja se povezuje sa sličnim ali većim mletačkim crkvama, treba međutim pribrojiti još tri crkve; župnu crkvu u Osoru, manju crkvu na groblju u Rabu, pa i kapelu Zamanjina ljetnikovca u Dubrovačkoj Rijeci,¹¹⁾ koje imaju pročelje sa trilobatnim zabatom. Prema tome u skupinu crkava sa trilobatnim pročeljem na našem primorju spadaju zadarska sv. Marija, Andrijićev Spas, osorska i hvarska katedrala, crkva sv. Jurja u Pagu,¹²⁾ kapela u Dubrovačkoj Rijeci, a donekle i grobišna crkva u Rabu, koja ima tri čitava poluluka na pročelju¹³⁾ i tim se razlikuje od ostalih u ovoj skupini, a podsjeća svojim izlijebanim »školjkama« na renesansnu crkvu u Lonigu kraj Verone.¹⁴⁾ One su se razvile pod uplivom velebnog pročelja šibenske stolne crkve, koje je na njima opetovano ne više funkcionalno već dekorativno. Njihov broj, a i geografski raspon u kojemu su nastale, jednako kao i vremenski razmak u kojemu su podignute pokazuju kako je šibenska stolna crkva izravno ili neizravno doista izvršila veliki upliv na naše rene-

⁴⁾ C. Bianchi o. c. I, 316.

⁵⁾ T. G. Jackson, *Dalmatia the Quarnero and Istria* I, 298. Oxford 1887.

⁶⁾ S. Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, 166. Zadar 1897.

⁷⁾ G. Bersa, *Guida storico-artistica di Zara*, 73. Zadar 1932.

⁸⁾ C. Cecchelli, *Zara, Catalogo delle cose d'arte e di antichità*, 67. Roma 1932.

⁹⁾ H. Folnesics, *Studien zur Entwicklungsgeschichte der Architektur und Plastik des XV Jahrhunderts in Dalmatien*. *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege* VIII, 166. Wien 1914.

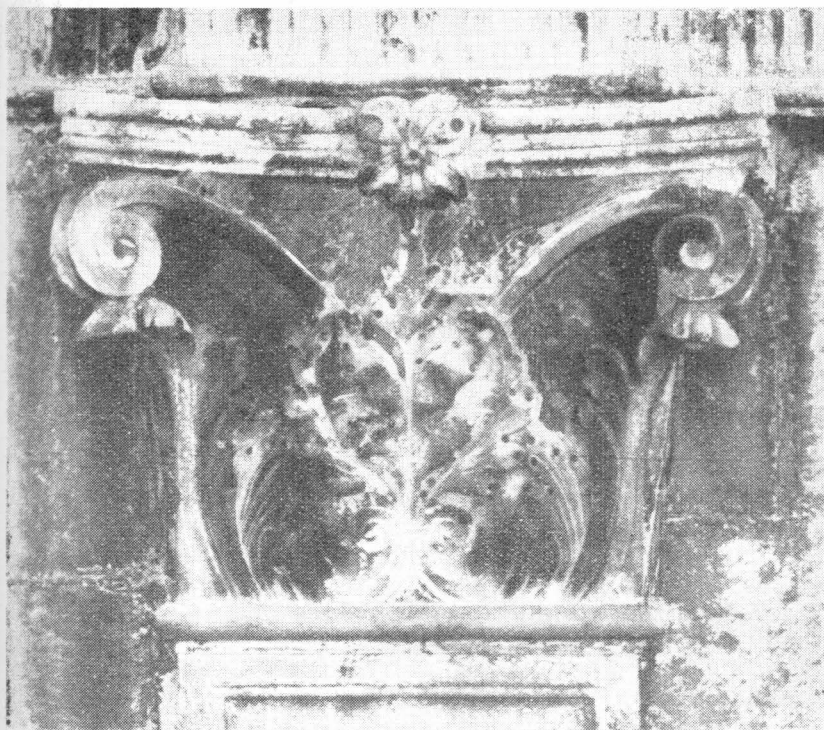
¹⁰⁾ Lj. Karaman, *Umjetnost u Dalmaciji, XV i XVI vijek*, 102–103. Zagreb 1933.

¹¹⁾ C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku*, 74. Zagreb 1947.

¹²⁾ C. Fisković, *Bilješke o paškim spomenicima*. *Ljetopis JAZU*, 57, sl. 16. Zagreb 1953.

¹³⁾ C. M. Iveković, o. c., tabla 193.

¹⁴⁾ J. Durm, *Die Baukunst der Renaissance in Italien* sl. 785. Leipzig 1914.

7. Glavica na pročelju sv. Marije

sansno graditeljstvo. Njen trilobat je posebno pak sveden na obični polukružni zabat na crkvama sv. Duha sred Šibenika, sv. Roka na splitskom Peristilu i sv. Josipa na obali grada Hvara. Ali kod svih tih zgrada jedinstveni šibenski trilobadni zabat nije više povezan funkcionalno u cjelinu sa polukružnim krovom kao na katedrali sv. Jakova, u čemu E. Dyggve vidi lokalnu tradiciju,¹⁵⁾ već uzdignut neovisno od krovova na dvije vode i strši potpuno dekorativno. Ta dekorativnost trilobata ili jednostavnog i manjeg polukružnog zabata nije se ipak nikad izrodila u izvještačenost i dobila bizarne oblike kao spomenuta crkva u Lonigu ili gotička katedrala u apuljskom gradiću Ostuni. Skromne dalmatinske prilike obuzdavale su maštu graditelja, koja se kod nas nije ispoljila kao u Mlecima. Stoga naše crkve, pa i ove polukružnih pročelja, nisu imitacije raskošnijih mletačkih, niti su pod njihovim izravnim uplivom kao

¹⁵⁾ Il frontone ad arco e trilobato veneziano. Venezia e Europa (Atti del XVIII Congresso internazionale di storia dell'arte.) Venezia 1955.

napr. crkva sa gotičkim trilobatima u Muggii kraj Trsta.¹⁶⁾ Treba samo napomenuti jedan provincijski motiv, koji je nastao na našim crkvicama ovog tipa, a to je mali zvonik-preslica vrh njihova pročelja u Sibeniku, u Splitu i u Dubrovačkoj Rijeci.

Tipu naših crkava sa trilobatnim pročeljem ne treba međutim pribrajati, kao što se to redovito čini,¹⁷⁾ župnu crkvu u Starigradu na Hvaru. Tu veliki polukružni zabat glavne lađe nije okružen sa dvije četvrtine luka, već sa slobodnim i svinutim baroknim volutama. Treba je stoga priključiti nizu baroknih crkava kakve su župna crkva u Skripu, u Milni, u Nerežišćima na Braču i njoj slična nedovršena crkva na Drveniku blizu Trogira, na kojoj su jasni Macanovićevi motivi.¹⁸⁾ Iako su pod očitim uplivom valovitog obrisa barokne razigranosti, ipak su i takva pročelja, koja su trajala sve do druge polovice devetnaestog stoljeća,¹⁹⁾ nastala donekle kao slijed već spomenutih trilobatnih renesansnih pročelja.

Zadarska crkva sv. Marije pripada vremenski i stilski prvoj skupini. Na njoj se kao i na dubrovačkom Spasu i hvarskoj katedrali još zaustavlja gotika u ponekom ukrasu i u prozorima, a i ona, kao i te dvije crkve, ima glavna vrata slična oltaru, koja zapravo mjesto oltarne slike imaju — otvor ulaza. Takav portal čini se da je prvi kod nas uveo Petar Andrijić baš u svom Spasu 1520. godine. Vjerojatno je to bila daleka reminiscencija na portal katedrale njegova zavičaja.

Ali da je još jače uklopimo u niz domaćih građevina ovog tipa, spomenut ćemo joj potanje pojedine renesansne dijelove, jer u naučnoj literaturi nije još opisana, iako je njen izgled davno objelodanjen.²⁰⁾

Pročelje joj je posvema pravilno povezano sa četiri lezene od kojih dvije srednje omeđuju glavnu, a dvije ugaone pobočne lađe. Te vertikale drže vodoravne zidne vijence i tri zabata od kojih je središnji poluluk, a dva pobočna četvrtina luka. Zabati su uokvireni reljefnim vijencima. U sredini je široki portal sa dva stupa, koji nose trokutni zabat, a sa strane su dva dugoljasta gotička prozora. Uzduž sredine pročelja su četiri dugoljasta vodoravna prozora ukošena okvira, koji su tu postavljeni zbog osvjetljenja prostranog kora i empora samostanske crkve. Iznad njih se rastvara gotičko-renesansna ruža, a na vrhu je izlijebani renesansni akroterij.

¹⁶⁾ H. Folnesics-L. Planiscig, *Bau-und Kunstdenkmaler des Küstenlandes*. T. 69. Wien 1916.

¹⁷⁾ Lj. Karaman, o. c., 103; K. Prijatelj, *Umjetnost XVII. i XVIII. stoljeća u Dalmaciji*, 19. Zagreb 1956.

¹⁸⁾ C. Fisković, Ignacije Macanović i njegov krug. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 9. Split 1955.

¹⁹⁾ Napr. crkva u Dolu na Braču. *Brački zbornik I*. Split 1940.

²⁰⁾ V. Brunelli, *Storia della città di Zara*, sl. 110. Mleci 1913.

8. Ugaona glavica južnog zida sv. Marije

Taj raspored je, izuzev zabate, koji nisu svojim oblikom povezani s krovovima, potpuno funkcionalan, jasno raspoređen i čist u povezanosti svojih dijelova. Jedinstvu cjeline ponešto smetaju četiri vodoravna prozora osobito onaj iznad samog zabata portala, ali ti su otvori rastvoreni izričito radi jačeg osvjetljenja prostora, kora i empora, koji su u samostanskoj klauzuri bili danomice upotrebljavani.

Južni pobočni zid je razdijeljen sa sedam lezena, kojima je donji dio oblikovan kao polupilastar sa lisatom ili figurativnom gotičko-renesansnom poluglavicom koja podržava zidni vijenac, dok njihov gornji dio drži završni vijenac. Tu su i dva dugoljasta gotička prozora, oculus i renesansni pobočni portal. Jasnoća i red su odlika i ove kompozicije.

Sitni arhitektonski ukrasi podređeni su potpuno cjelini. Ne ističu se bujnošću kao na dubrovačkom Spasu, gdje su još kovrčasto prepleteni i gusto obrađeni u duhu kićene gotike, niti su istaknuti u svojoj jakoj profilaciji u kojoj se predosjeća barok kao na hvarskoj katedrali.

Graditelji zadarske sv. Marije jače su osjetili renesansnu čistoću i mjeru negoli graditelji Spasa i hvarskog sv. Stjepana. Oni bijahu oslobođeni od natrpanosti kićene gotike, a nisu još bili zahvaćeni baroknom raščlanjenošću. Upravo bi se po tome sv. Mariju moglo vremenski uklopiti između gradnje obiju tih crkava.

Ipak zadarska sv. Marija pokazuje sve oznake pokrajinskog graditeljstva osobito u zadržavanju nekih gotičkih elemenata u renesansnim plohama. Nisu to samo ruža, dugoljasti prozori prelomljena luka već i sitni klesarski ukrasi: viseći lukovi i kovrčasto trodijelno lišće u ruži, te svinuti listovi sred dvije poluglavice lezена pobočnog zida. Slične gotičke prozore imaju crkve ovog tipa Spas, šibenska i hvarska katedrala. Ti dugoljasti gotički prozori upotrebljavahu se ponekad i u našim baroknim crkvama, kojima uske zidne plohe ne pružahu mogućnost širokih, a i nesigurnih baroknih otvora. Ružu kojoj stupići »dvostruke kruške« imaju biserni niz vidimo u jednostavniјem obliku na Hektorovićеvoј crkvi sv. Roka u Starigradu iz 16. stoljeća. Portal sv. Marije također, barem svojim stupovima, sliči vratima Spasa, a i hvarske katedrale. Ovaj tip vratiju, za koji Sabalić reče da je »jednostavnog grčkog stila«, iako mu stupovi ne niču iz pločnika, kao na Novoj crkvi u Šibeniku opetovat će se i u baroku; sa polustupovima na vratima srušene trogirске crkve sv. Mihovila,²¹⁾ u pojačanom obliku sa četiri stupa na omiškoј župnoj crkvi, a u obje varijante pak i u samom Zadru na trima vratima nezgrapnog i pologlog pročelja sv. Šimuna. Slični portali prelaze i u svjetovno graditeljstvo, pa ih ima i korčulanska barokna palača uz sjeverozapadnu kulu na obali, i palača Fozze t. zv. »Stari tribunal« sred Zadra, a traju sve do novijeg vremena, te ih se sreća na župnoj crkvi sv. Roka u korčulanskom selu Lombardi. Žljebići ispunjeni štapićem na središnjem vijencu uzduž pročelja i pobočnog zida sv. Marije vide se na Andrijićevoј Spasu, na mostu između bratovštine i crkve sv. Svetih u Korčuli, na predprozornicama u prvom katu dubrovačke Gundulićeve palače, na dubrovačkim zidnim umivaonicima Sorkoćevićeva lapadskog ljetnikovca, dominikanskog samostana, na sv. Ivanu u Šibeniku i t. d.

Gola djeca u stavu karijatida sred poluglavica lezена također su tipični motiv dalmatinskog kasnogotičkog i renesansnog graditeljstva. Cecchelli je, opetujući Sabalića, Jacksona i Bersu o uplivu mletačkih graditelja Lombardija na ovu crkvu, istaknuo baš ove putte kao lombardeski motiv. Ali na poluglavicama glavnih spomenika Petra Lombardija u Mlecima, na grobovima dužda Marcela i Moceniga,²²⁾ te na glavicama sv. Marie dei miracoli, nema nagih dječaka, iako oni kao opći i omiljeni

²¹⁾ C. M. Iveković, o. c., t. 32.

9. Glavica na južnom zidu sv. Marije

renesansni motiv nisu isključeni iz djela njegove radionice.²²⁾ Međutim su putti često izdjelani u stavu malih karijatida na renesansnim dalmatinskim glavicama i konzolama, na gotičko-renesansnim arkadama dominikanske crkve, koje je tek 1538. godine izradio korčulanski kipar Ludovik Maravić,²³⁾ na vratima veleborne kasnogotičke palače na Prijekome²⁴⁾ i Bunićeve palače iza Gospe u Dubrovniku, na portalu Bizantijeve palače u Kotoru,²⁶⁾ na kapeli Gundulićeva ljetnikovca u Gružu, na jednoj konzoli sa neke dubrovačke gotičke palače koja se čuva u dubrovačkom lapidariju i t. d. Ti putti su davno, već u 14.

²²⁾ A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, VI sl. 736, 737; G. Mariacher, Pietro Lombardo a Venezia, *Arte Veneta* IX. Venezia 1955.

²³⁾ A. Venturi, o. c., VIII/2 sl. 508–511.

²⁴⁾ Vidi o tome Fiskovićev članak u ovom godišnjaku; v. sl. C. M. Iveković, o. c. t. 276.

²⁵⁾ Ibid. t. 252.

²⁶⁾ C. Fisković, O umjetničkim spomenicima grada Kotora, *Spomenik CIII SAN* (Zbornik izvještaja o istraživanju Boke Kotorske), sl. 1. Beograd 1953.

stoljeću isklesani na ciboriju zadarske sv. Stošije,²⁷⁾ zatim na zadarskim i lastovskim kasnogotičkim bunarima.²⁸⁾ Ističu se kao anđeli u kićenju gotici Jurja Dalmatinca i u prelaznom stilu Andrije Alešija, a postali su još omiljeniji u renesansnim djelima Nikole Firentinca. Stoga ih se i sreća u Pagu,²⁹⁾ u Trogiru i u Šibeniku,³⁰⁾ pa i na posebnom tipu predprozornika zadarskih gotičko-renesansnih palača.³¹⁾

Renesansne glavice korintskog tipa pod korom u crkvi, koje sličje poluglavicama ležena i potiču iz vremena produljenja crkve u 16. stoljeću također su slične nekim dalmatinskim napr. onima na apsidi šibenske katedrale,³²⁾ na portalu rapske palače Nimire³³⁾ i na dvorišnom ulazu samostana sv. Katarine u Dubrovniku.³⁴⁾

Ne bi, dakle, na temelju putta i općih ukrasnih motiva renesansnog sloga trebalo ovu crkvu ni ostale njoj slične tješnje povezivati za mletačke graditelje Lombardi, jer kao što je Karaman tačno kazao: »nema u njima ni one tipične dekoracije ni mramorne inkrustacije izvanjskih zidina, koje sretamo u građevinama iz kruga braće Lombardi«.

Pače, znajući da su na crkvama ovog stila radili naši graditelji i klesari, da je Spasa sazidao Andrijić,³⁵⁾ da je Zadrani Ivan Mastićević isklesao veliku ružu sred Firentinčeva pročelja šibenske stolne crkve,³⁶⁾ a Dubrovčani Miloš i Andrija da su zidali na hvarskoj katedrali,³⁷⁾ može se slobodno kazati, i kad ne bismo imali pisanih dokumenata o tome, da je ova lijepa zadarska građevina djelo naših majstora 16. stoljeća, kojima se ukus i vještina bijahu istančali kroz nekoliko pokoljenja neprekidnog rada u domaćim radionicama na gradnji i u klesanju građevinskog ukrasa.

Kao jači dokaz tome objelodanjujem dva dosada nepoznata pisma ugovora, koji jasno pokazuju na sudjelovanje naših majstora pri gradnji ovog spomenika.

Crkva sv. Marije se dosada, kao što reko, približno i bez izravnih dokumenata datirala. Međutim na njenim pobočnim

²⁷⁾ Č. M. Iveković, o. c., t. 116, 119a.

²⁸⁾ C. Cecchelli, o. c. 183.

²⁹⁾ D. Frey, *Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Giorgio Orsini*. Jahrbuch der K. K. Zentral-Kommission für Denkmalpflege 1913 sl. 62. Wien 1913.

³⁰⁾ Ibid. sl. 29.

³¹⁾ Č. M. Iveković, o. c. t. 155, 156.

³²⁾ Ibid. t. 91.

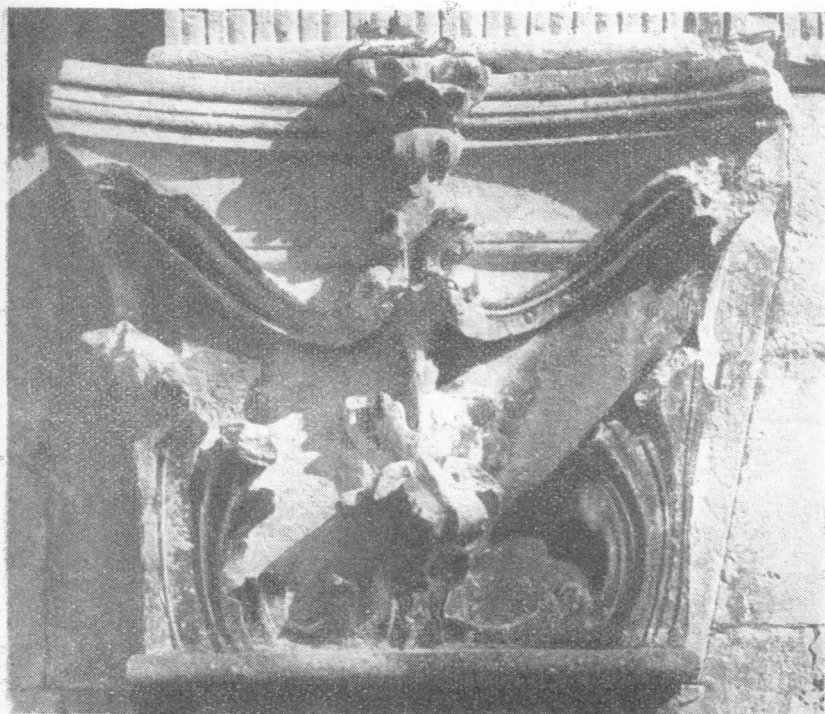
³³⁾ Ibid. t. 189b.

³⁴⁾ Ibid. t. 252.

³⁵⁾ C. Fisković, *Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV do XVI stoljeća u Dubrovniku*. Split 1947.

³⁶⁾ D. Frey, o. c. 167.

³⁷⁾ G. Novak, Hvar, 170. Beograd 1924.

10. Gotičkorenesansna glavica južnog zida sv. Marije

vratima je natpis, koji je Sabalić pogrešno objelodanio a koji glasi:

VIR · SACR · VETVSTATE · CÖSŪPTŪ · DONATA ·
NASSIS · ANTIS · ISTAVRARI · CVRAVIT ·

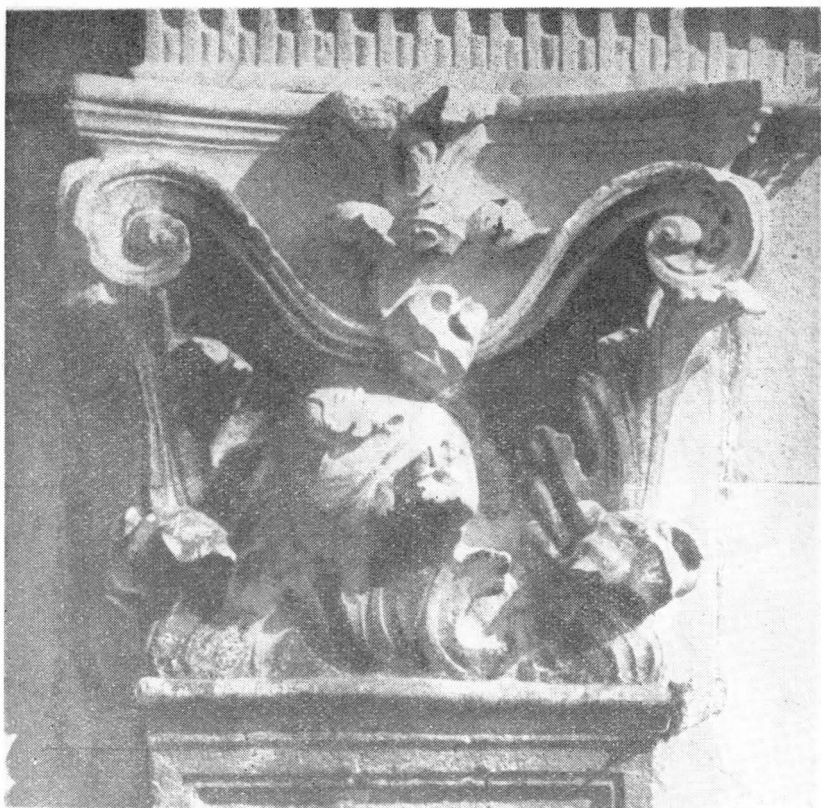
(Virgini sacrum vetustate consumptum Donata Nassis antistita istaurari curavit).

Taj natpis isklesan klasičnom kapitalom jasno dakle veli, da je opatica Donata Nassis popravila trošnu Marijinu crkvu.

Portal je izrazito renesansno djelo, lagano je profiliran i okružen nizom bisera, a nadvratnik mu je prekriven poredanim akantom. Ti motivi se vide na portalima Gabrielisove i još jedne palače u Korčuli,³⁸⁾ na starijim renesansnim vratima dominikanske crkve u Korčuli i grobišne crkve u Rabu.³⁹⁾ Iznad arhitrava je luneta, stari romanički motiv, koji se opetuje i u dalmatinskoj renesansi iz druge polovice 15. i početka 16. sto-

³⁸⁾ Mitteilungen der Architekten Vereinigung »Wiener Bauhütte« 1915–1916. Band 32, Heft 4.

³⁹⁾ Č. M. Iveković, o. c. t. 193.

11. Gotskorenensansna glavica južnog zida sv. Marije

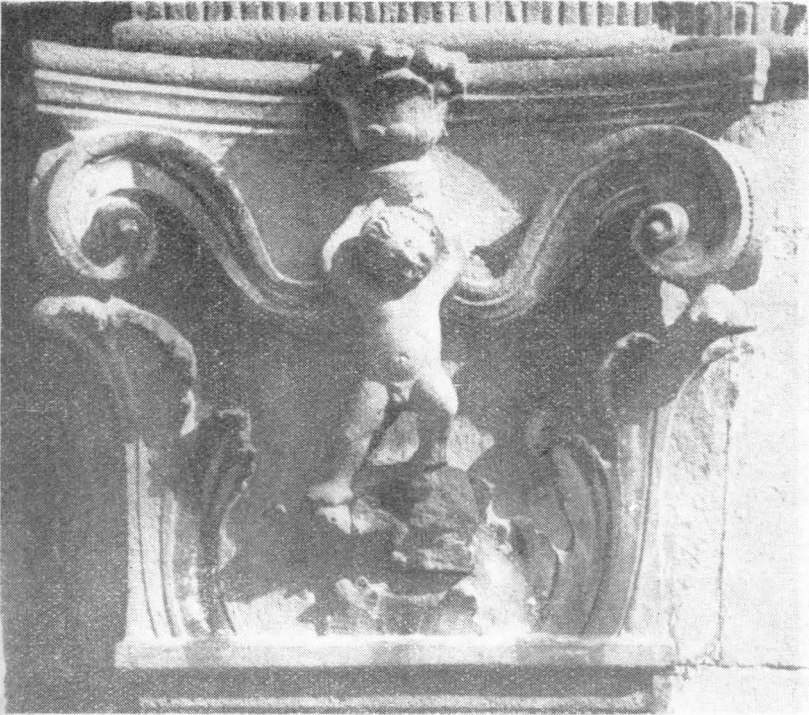
ljeća u Rabu, Lastovu, Hvaru, Šibeniku, Dubrovniku, Splitu,⁴⁰⁾ Trstenu, Cavtatu, Dubrovačkoj Rijeci, Korčuli i t. d. Na okviru lunete svija se lozica kao na portalu jedne kasnogotičke zadarske palače iz kraja 15. stoljeća.⁴¹⁾

Pored toga po svojoj izradbi i stilu pobočni portal potpuno je suvremen i u skladu sa ostalim renesansnim dijelovima crkve i sljubljen je sa njenim pobočnim zidom. To treba istaći, jer je Sabalić, tumačeći pogrešno natpis portala, pisao da je Donata dala obnoviti samo ova vrata.

Ime Donate kćerke bogatog i istaknutog roda Nassis iz kojega je, prema podacima I. Ostojića, bilo od 15. do 19. stoljeća deset opatica ovog samostana, treba dakle povezati, kao što natpis jasno upućuje, uz renesansnu obnovu crkve. Ona je

⁴⁰⁾ Ibid. t. 106, 108, 193, 251, 252, 287, 290.

⁴¹⁾ C. Cecchelli, o. c. 184.

12. Glavica na južnom zidu sv. Marije

rođena u obitelji koja je dizala, baš u njeno mladenačko doba, svoje raskošne palače u prelaznogotičko-renesansnom stilu,⁴² pa nije stoga neobično da je prionula obnovi crkve svog samostana u tom istom stilu već očišćenom od kasnogotičke kićenosti.

Dok je ona dakle upravljala samostanom sazidan je renesansni dio sv. Marije. Prema dosadašnjim istraživanjima bila je opatica 1520., 1521., 1528. a zatim 1534., 1535. i 1551.—1557. godine. Kao priorica spominje se pak 1529. i 1533. godine. Ti podaci će se upotpuniti s novim, ali već i te godine se slažu sa stilom sv. Marije.⁴³ G. 1554. je zovu »meritissima abbatissa«. (Notar D. Cavalca).

O gradnji još jasnije govore ugovori u zadarskom Državnom arhivu. Budući da je samostanski arhiv izgorio pri bom-

⁴²) Ibid. 185, 200.

⁴³) Akti notara Marka Antonija Raymundus sv. I! Akti not. A. de Zandonatis sv. 2, sveščić 2; sv. 5 sveščić 6; Akti not. I. Mazzarello sv. I, sveščić 1. Dr. Ivan Ostojić, koji sprema opširnu studiju o benediktinskom redu kod nas, našao je da je Donata Nassis bila opatica i 1551.—1557. godine. Opatice se u ovom samostanu često mijenjahu i nije važno pravilo da je jednom izabrana doživotno upravljala.

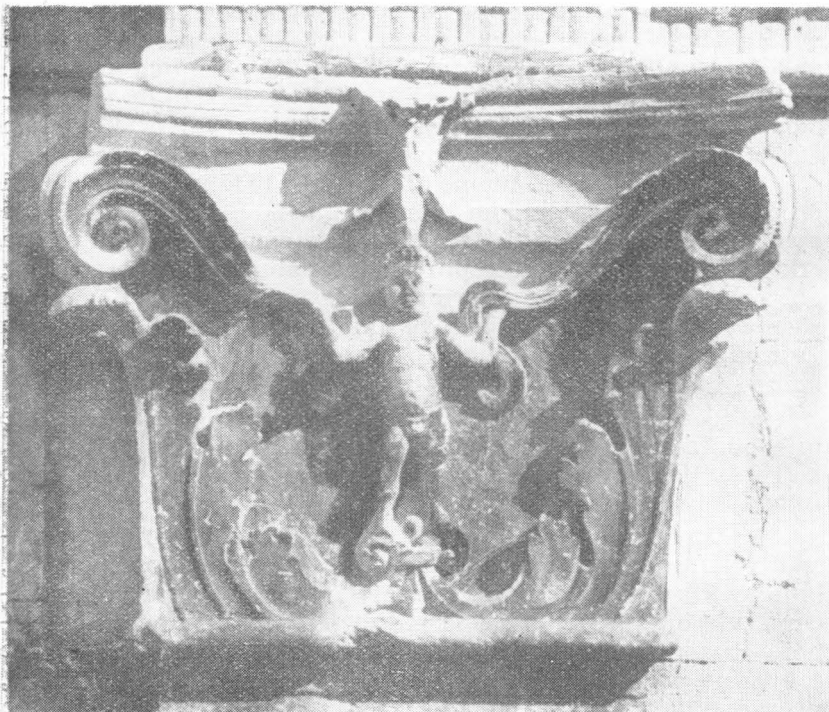
bardiranju u drugom svjetskom ratu propali su u njemu, izuzev važnih sredovječnih dokumenata, koji bijahu posebno čuvani, svi spisi, od kojih će se neki biti odnosili i na gradnju. Stoga su nam ova dva dragocjena.

Prvi ugovor je sklopljen 16. prosinca 1534. godine između zadarskog plemića Frana de Nassis, sina Alojzija de Nassis, sindika i zastupnika benediktinki sv. Marije i splitskih graditelja Ivana Martina Vitačića i Dujma (Rudičića) u želji da se dovrši već započeta crkva. Oba graditelja su se obavezala pred gradskim sucem egzaminatorom Zoilom de Ferro da će o svom trošku prenijeti iz korčulanskih kamenoloma u Zadar, iskrcati i isklesati, tako da ih se može uzidati u gradnju, tri stotine stopa redova klesanog zidnog kamena, sto i deset stopa kamena za pilastre, pedeset i šest stopa završnog zida vijenca, tri glavice i stotinu i pedeset stopa dugoljastog kamena za vezivanje zida i to prema cijeni koja već bijaše utanačena u ugovoru, koji su oni bili sklopili kod gradskog notara Antuna Zandonatisa još 9. rujna 1529. godine. Za tu građu isplatio im je Franjo de Nassis trideset dukata na račun čitave svote od četrdeset dukata.⁴⁴⁾

⁴⁴⁾ *Acordium inter magistros Doymum et Joanem ex una et venerabiles dominas Moniales sancte Marie de Jadra ex alia.*

Die mercurij 16 mensis decembris 1534, indictione et temporibus ut ante. Ibiq̄ coram viro nobile spectabile domino Zoilo de Ferro iudice examinatore curie constitutus dominus Franciscus de Nassis filius spectabilis domini Aloysij de Nassis sindicis et generalis procuratoris monasterij venerabilium dominarum monialium sancte Marie de Jadra faciens nomine dictarum revenrendarum dominarum monialium desiderantium deducere ad perfectionem opus fabrice ipsius ecclesie jam inceptum convenit et in concordio remansit cum magistris Joanne quondam Martini Vitacich de Spaleto et Doymo de Spaleto ambobus lapicidis ibique presentibus in hunc modum videlicet dicti duo magistri ambo ex quibus ipsorum insolidum per se et heredes suos se obligavit et obligaverunt omnibus eorum magistrorum, sumptibus et ex presentis conducere de petrara sive ex petrara insule Chorçule hic Jadre et successive ipsas petras sive lapides infra scriptas bonos et sufficientes exhonorare et laborare ut poni possint in fabrica secundum sortem, qualitatem et conditionem polize infrascripte cuius tenor talis est, videlicet corso pie numero 300, pilastro pie numero 110, cornixe de suxo pie numero 56, capitelli numero 3. Item transendali pie numero 150, pro pretio et ad rationem cujuslibet pedis ut in primo instrumento compositionis inter ipsas partes manu domini Antonij de Zandonatis cancelarij communitatis Jadre sub die Jovis 9 mensis septembris 1529 et indictione 2 ad quod rellatio habeat et hoc in termino mensium trium proxime futurum et ad bonum computum dictorum laborerorum ipse dominus Franciscus dicto nomine ad presentiam prefacti domini iudicis examinitoris mei notarij et testium infrascriptorum dedit et numeravit in prompta et numerata pecunia dictis magistris Joanne et Doymo ducatos triginta ad rationem libras 6 unciarum 4 pro ducato cum ducatos decem vel circa dixerunt pro antea ad computum presentis concordij sive merchati habuisse et recepisse qui si totum ascendunt ad sumam ducatorum 40.

Akti not. Petra de Bassano (1531—1570)
sv. 1, sveščić 1.

13. Glavica na južnom zidu sv. Marije

Prema tome se vidi da je već krajem 1529. godine bio između njih sklopljen neki ugovor o nabavi gotove kamene građe za crkvu. Taj ugovor koji dosada nije nađen među Zandonatijevim spisima može se bar zasada smatrati jedan od prvih dokumenata renesansne pregradnje crkve, koja još 1535. godine ne bijaše dovršena.

Majstori, kako se vidi, nisu bili obični nabavljači kamena. Oni su morali predati gornje dijelove pa i finije izrađene polupilastre i glavice potpuno gotove, tako da ih se odmah može uzidati na određeno mjesto. Glavice spomenute u ugovoru bit će zastalno neke od onih renesansnih poluglavica vrh zidnih polupilastara južnog pobočnog zida, rađe nego one vrh pilastara pod korom u crkvi ili u dvorištu, jer tu su samo dvije, a u ugovoru se izričito spominju tri.

Prema tome oba splitska klesara Vitačića i Rudičića može se smatrati autorima krasnog pročelja i pobočnog zida crkve. Oni će biti izgradili i dvorišne pilastre i glavice prednjih pilastara u unutrašnjosti crkve, koje izradbom i stilom sliče vanj-

skima. Glavice ostalih oblih stupova su također nalik na ove, ali budući su one izvedene u sedri, da se tako prekriju stariji oblici, ne može se znati da li su iz 16. ili kasnijeg vremena.

Majstor Rudičić doduše nije zabilježen svojim prezime-nom. Notar mu je samo zapisao ime Dujam, ali u slijedećem dokumentu čita se puno njegovo ime.

Oba su majstora naime 22. rujna 1535. godine izjavili pred gradskim vijećnikom Lombardinom Begnom, da ih je opatica Donata de Nassis isplatila za kamen i za gradnju zida crkve sv. Marije, koju su bili do tog dana izveli. Pored toga, oni su tada priznali da su primili izvjesnu svotu novca, za koju su obećali zastupnicima benediktinki Franu Nassis i Jerolimu Drazmileo, da će i u buduće donijeti ili naručiti za crkvu kamen odgovarajuće vrijednosti.⁴⁵⁾

Iz toga se doista vidi da gradnja još ni krajem 1535. godine nije bila dovršena i da je opatica de Nassis preko zastupnika, koji joj bijaše u rodu, doista sudjelovala u gradnji, kako joj to priznaje i spomenuti natpis.

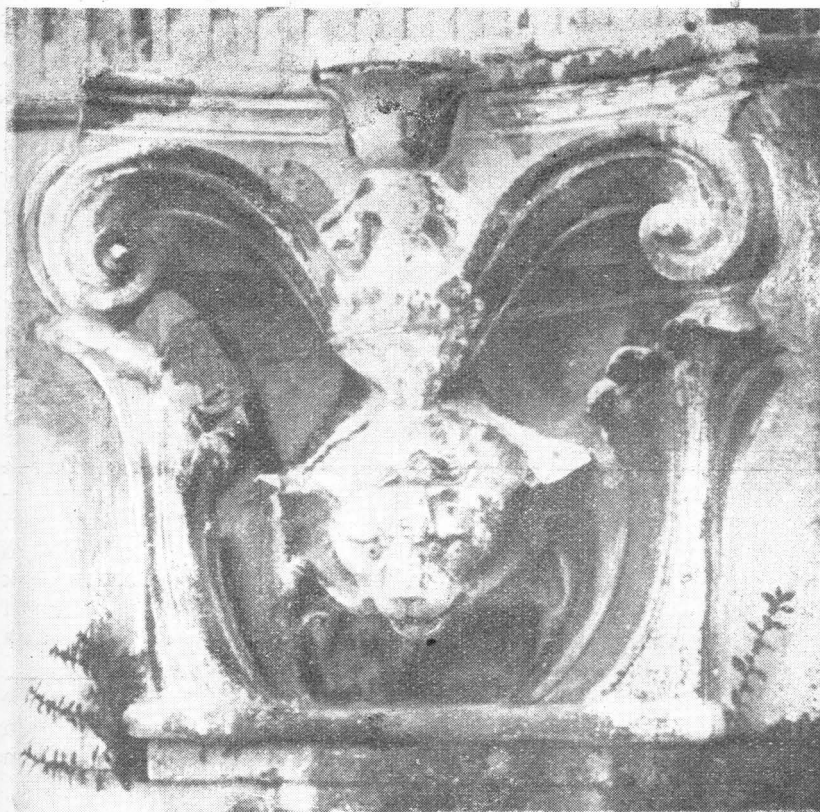
Majstor Ivan Martinov Vitačić iz Splita već nam je poznat. Ne treba ga poistovjetiti s onim Splićaninom Ivanom, koji je krajem 15. stoljeća zidao na Duždevoj palači u Mlecima, vjerojatno skupa sa poznatim mletačkim kiparom Antu-nom Rizzom, jer on bijaše sin Primov,⁴⁶⁾ jednako kao što se tog Ivana ne može poistovjetiti, kako se ranije pretpostavljalo, ni sa splitskim protomajstorom druge polovice 15. stoljeća Ivanom Filipovićem.⁴⁷⁾

⁴⁵⁾ 22 rujna 1535. *Coram spectabili domino Lombardino de Begna honorabili consiliario clarissimi prefati domini comitis Jadre constituti magister Johannes Pitacich (!) de Curzula lacipida ac magister Doimus Rudicich de Spalato etiam lapicula habitator Curzule... manifestaverunt sibi integre fore solutum et satisfactum a reverenda domina Donata de Nassis abatissa monasterij monialium sancte Marie de Jadra de omni et toto eorum credito quod ab ea vel a monasterio suo habere debebant et quilibet eorum habere debebat tam pro diversis lapidibus quam pro tota eorum mercede muri sive fabricae facte in dicta ecclesia sancte Marie monialium usque ad presentem diem... insuprascripta quietatione habuisse et recepisse de pluri a dicta domina abbatissa libras ducentas viginti quatuor et quatuordecim parvorum de quibus vocaverunt... se veros et liquidos debitores dicti monasterij in ibi presentibus dictos domino Francesco de Nassis et domino Hieronimo Drazmileo et pro dicto monasterio stipulantibus et recipientibus promittentes et obligantes se in solidum dicti magister Johannes et magister Doimus debitores pro dictis L 224 parvorum 14 conducere sive conduci facere Jadra tot lapides pro dicto monasterio vel solvere et satisfacere dictas pecunias in contantis ad beneplacitum dicte domine abattissae...*

Akti not. Ivana Mazzarello 1512-1554, sv. 1, svesčić 1.

⁴⁶⁾ P. Paoletti, *L'architettura e la scultura del Rinascimento in Venezia I-II*, 108, Mleci 1893.; C. Fisković, *Hrvatski umjetnici u Mlecima. Mogućnosti III*, 1, Split 1956.

⁴⁷⁾ C. Fisković, *Umetnički obrt u XV i XVI stoljeću u Splitu*. Zbornik Marka Marulića, 137, 143. Zagreb 1950.

14. Krajna glavica južnog zida sv. Marije

Budući da je umjetnički zanat prelazio u Dalmaciji često od oca na sina, što je doprinijelo mnogo usavršavanju naših klesarskih radionica, nije isključeno da je Vitačić sin onoga splitskog graditelja Martina, koji je 1488. godine zidao na gradskim zidinama svoga zavičaja.⁴⁸⁾ On se svakako spominje već 1482. godine u Korčuli,⁴⁹⁾ a 1494. godine imao je i svoju lađu, koja mu je kao i mnogima, mogla poslužiti za prenos kamena, što znači da je izvodio veće radove,⁵⁰⁾ pa je i sina odgojio u svom zanatu. Bio je to Marin Ivanov Vitačić, koji je klesao 1501. godine kameno pilo i renesansne prozore za Bunićevu palaču u Dubrovniku.⁵¹⁾

⁴⁸⁾ G. Praga, Documenti intorno ad Andrea Alessi, Posebni otisak iz Rassegna Marchigiana VIII, 3. 1929.

⁴⁹⁾ C. Fisković, Korčulanska katedrala, 88. Zagreb 1939.

⁵⁰⁾ Div. not. 76. Državni arhiv u Dubrovniku.

⁵¹⁾ Div. not. 81. Državni arhiv u Dubrovniku.

Dujam Rudičić nam je također poznat. Pripadao je obitelji splitskih graditelja od koje je pored njega poznat Stjepan, protomajstor Antun i sin mu Ivan. Dujam je krajem 15. i prvih godina 16. stoljeća zidao na gradskim zidinama Splita, kao i ostali majstori njegova roda, koji su pored toga utvrđivali Vranjic, Kaštela, Viseć i Starigrad nad Omišem i gradili gotičko-renesansne crkvice,⁵²⁾ pa je prirodno da je i Dujam prionuo tom stilu.

Dujam Rudičić je možda isti onaj majstor Dujam Splićanin, za kojega se zna da se obavezao pri kraju listopada 1540. godine šibenskom gradskom knezu i kapetanu Jakovu Boldu, da će isklesati sve dijelove veličanstvenih renesansnih vrata tvrđave sv. Nikole, koja dominira u moru na ulazu u morski kanal pred Šibenikom i to prema nacrtu poznatog mletačkog renesansnog graditelja Ivana Jerolima Sammicheli. Messer Zuane Hieronimo inzegner nije bio kipar i prepustio je Duju da iskleše mletačkog lava i lik sv. Nikole kako bude sam želio⁵³⁾ u reljefu ili u punoj oblini: »... figure si de messer San Marco in forma di lion de tutto tondo over de tuto relieve quanto de messer San Nicolo, benissimo lavoratore...«. Lik lava, koji se nekoć uzdizao vrh tvrđave u svojoj oblini i ljepoti obrisa, pa reljefi sveca u klinu vrh vrata i životinjskih lubanja u metopama pokazuju da je Dujam bio vješt klesar.⁵⁴⁾

Rudičić je već u listopadu 1539. boravio u Dubrovniku,⁵⁵⁾ a 1543. godine bio je dovršio vrata i kamin za vlastelina Pavla Gradića,⁵⁶⁾ Tu se u rujnu 1545. godine udružio sa talijanskim

⁵²⁾ C. Fisković. o. c. (47), 139, 141.

⁵³⁾ Ibid. 144.

⁵⁴⁾ V. sl. B. M. Apolonj Ghetti, L. Crema, L'architettura della Dalmazia, sl. 117. Rim 1943.

⁵⁵⁾ 21 oktobra 1539.

Magister Nicolaus lapicida filius quondam magistri Ludovici lapicide de Curzola ad interrogationem ser Stephani Gior. de Palmotta sponte promissit et se obligavit per totum carnis privium proxime futuri sibi conducere in Umblam ad gardenum suum quattroginta columnas brachiorum quatuor cum dimidio pro singula, compututa base pro pretio ducatorum auri decem. Item promissit sibi conducere quatuor portas camerarum cum omnibus suis ornamentis secundum consuetum que sunt altitudinis brachiorum quatuor minus oncias duas latitudinis vero brachiorum duorum pro singulam pro pretio ducatorum sex. Et pro parte dictorum laborerorum confessus fuit habuisse ducatos auri quatuor pro quibus statim magister Doimus de Spallatro lapicida se constituit plegius cum pacto quod si dictus magister Nicolaus lapicida non conducet pro fixo tempore omnia laboreria predicta, quod idem ser Stephanus ea possit a quolibet et quo vis pretio emere expensis ispius magistri Nicolai.

Div. not. 106 (1539.—1542.) 17. Državni arhiv u Dubrovniku.

⁵⁶⁾ 7 svibnja 1543.

Doimus de Spallatro lapicida sponte ad interrogationem ser Pauli Mar. de Gradis declaravit de computu et ratione prefati ser Pauli habere et tenere in magazzino posito sub ecclesia sancti Domenici septem petias.

15. Glavica stupa u unutrašnjosti sv. Marije

graditeljem Franom Cataneo (Catani, Gatanio, Cathanio) iz Jakina i to kao ravnopravni suradnik.⁵⁷⁾ S njim je vjerojatno radio te i slijedeće godine⁵⁸⁾ na velikoj palači dubrovačkog po-

petre pro una porta et caminata que nondum sunt finite pro parte quarum habuit a prefato ser Paulo ducatos auri sex ea sic voluit quod idem ser Paulus ad omnis suum beneplacidum possit eas capere...

Div. not. 107 (1542.—1544.), 140'.

⁵⁷⁾ 19 rujna 1545.

Magister Hieronimus de Ancona et magister Doimus de Spallatro ambo lapicide ibi presentes sponte cum dei nomine contraxerunt unam societatem duraturam ad beneplacitum partium. In qua quelibet dictorum posuit scutos auri octo, qui scuti sexdecim remanserunt in manibus dicti magistri Doimi ut ipse dixit et confessus est coram me notario presentis intrumenti ea convenerunt quod omne lucrum fit per dictas partes ex eorum operibus sit comune et eorum quelibet hic deberit medietatem promittentes una altari et altera alteri semper de suis operibus dare bonum comptum...

Div. not. 108 (1544.—1546.) 220'.

⁵⁸⁾ C. Fisković, o. c. (11), 23, 34.

vjesničara, pravnika i diplomate Frana Gundulića,⁵⁹⁾ koja se svojim portalom i nekim detaljima odvaja ponešto od dubrovačkih renesansnih kuća.⁶⁰⁾ Cataneo je u Dubrovniku radio i ostale radove, pa je 1545. godine izradio za Stjepana Šimunova Alegretova »una napa, la quale dovra servire per la camera grande posta in salochia del casamento de detto Stephano e de quella sorte e belta che parera al prefato magistro Hieronimo...«.⁶¹⁾

Duje je Catania mogao sresti u Zadru gdje je ovaj graditelj boravio 1536. godine. Tu je 23. travnja sklopio sa zastupnicima zadarskog franjevačkog samostana i izvršiocima oporuke Hermolaja de Cedulinis, koji bijaše oporučno zavještao da se »fieri debere in dicta ecclesia Sancti Francisci clastrum ad similitudinem illius qui est in civitate Ragusij eo modo quo magis fieri possit«, ugovor da će im početi zidati jednu četvrtinu odnosno krilo klaustra počevši od kapele Nevine djece. Podignut će ga prema nacrtu ili modelu, koji je sam bio izveo i to sa osam svodova i sa stupovima. Majstor je obećao da će doći 1. lipnja iz Jakina i početi gradnju za koju mu franjevci obećашe dvadeset zlatnih dukata.

Ali čini se da mala braća nisu imala potpuno pouzdanje u Catanea, pa su postavili uvjet da će mu povjeriti i ostale tri četvrtine klaustra, tek nakon što se uvjere da je dobro izveo prvu.⁶²⁾

Do ostvarenja ove zamisli nije međutim došlo. Cataneo se doduše vratio u Zadar, čak je i pripremio nešto kamena za gradnju koju mu platiše trideset i šest dukata, ali je ugovor o podizanju samostana 4. studenoga brisan: »... procuratores et comissarij ex una parte et predictus magister Hieronimus Cathaneo lapicida ex altera parte... cessarunt, annullarunt et in omnibus et per omnia revocarunt et revocant predictum primum instrumentum compositionis dicti quarterij claustru ita quod de modo in antea ipse Magister Hieronimus sit liber tamquam si umquam inter ipsas partes predictum instrumentum celebratum fuisset«.⁶³⁾

Tek kasnije 1556. godine podigli su renesansni klaustar po svom nacrtu dva naša majstora Ivan Stijić i Ivan Trifunić.⁶⁴⁾ Dokumenti ne otkrivaju da li su se franjevci razočarali u Cataneu ili su završetak klaustra omele tada druge okolnosti. Sva-

⁵⁹⁾ J. Tadić, *Dubrovački portreti*. Beograd 1948.

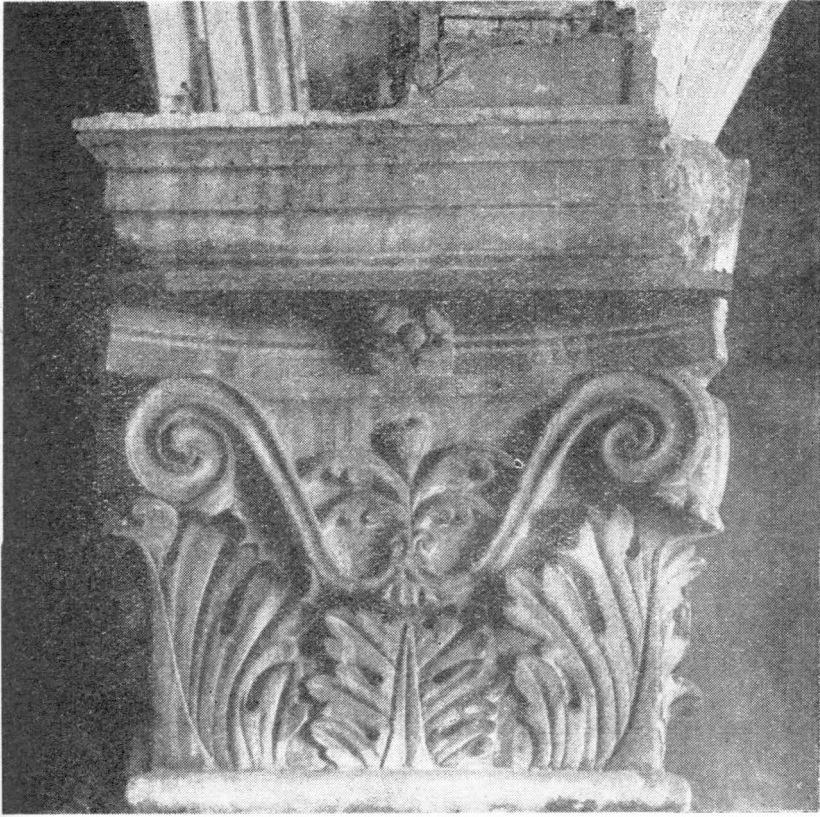
⁶⁰⁾ I. Zdravković-D. Živanović-D. Vuković, *Tri stare dubrovačke palače*. Anali Historijskog instituta I. Dubrovnik 1952.

⁶¹⁾ Div. not. 108 (1544.—1546.), 191' Državni arhiv u Dubrovniku.

⁶²⁾ Akti not. Petra de Bassano (1531—1570.) Sv. 1, svešćić 1. Državni arhiv u Zadru.

⁶³⁾ Ibid.

⁶⁴⁾ D. Fabjanić, *Convento il più antico dei frati minori in Dalmazia*, 55. Prato 1882.

16. Glavica pilona u unutrašnjosti sv. Marije

kako prema Gundulićevoj palači u Dubrovniku može se reći, da je ovaj graditelj zidao u stilu zrele renesanse, pa će se tom stilu biti prionuo i splitski majstor Duje, njegov i Sammichelijev suradnik.

Ako je to, doista bio onaj isti Duje Rudičić, koji je zidao na sv. Mariji, on se mogao razviti u majstora zrele renesanse i napustiti ranu renesansu u kojoj je zidao na toj crkvi.

Cataneo je inače bio dosad poznat po sudjelovanju na utvrdama u Sabbioneti, gdje je radio u službi Vespazijana Gonzage 1540.—1570. godine. Tu je izradio i nacрте za dvije jednostavne ali velike gradnje Porta imperiale i Porta Vittoria. Za njega se drži da je iz Novare⁶⁵⁾ i njegov boravak u

⁶⁵⁾ U. Thieme-F. Becker, Allgemeines Lexicon der Bildenden Künstler VI, 178. Leipzig 1912.

Dalmaciji upotpunjuje njegov inače malo poznati rad. Naši dokumenti ga označuju kao Jakinca (civis et habitator Ancone) što znači da je i tamo radio, a u Dubrovniku mu pored imena Jerolim stavljaju i Felix.

Pročelje crkve zadarskih benediktinki nije onako harmonično kao što smatra Cechelli i još neki pisci. Vodoravni prozori kidaju njegovu cjelinu, njegovi reljefni ukrasi osobito volutice uz trilobat su premalene, zakržljale i nerazmjerne prema plohamu, u čemu se vidi kako se graditelji dosljedno iako ne vješto pridržavaju uobičajenih arhitektonskih motiva, a glavni portal sa natpisom REGINAE COELI SACR (Reginae coeli sacrum) je preširok i neskladan u svojim omjerima kao što je tačno primijetio J. Bersa, pa je zbog toga čak i posumnjao da su ta vrata originalna, što naravno nije tačno. Završni poluobli zabat je prevelik.

Taj nesklad pojedinih dijelova sa cjelinom izbija ponekad iz dalmatinskog graditeljstva zbog toga što graditelji nisu radili po preciznom nacrtu i što su klesari klesali vrata, prozore i zidne ukrase odvojeno od graditelja. I pored lijepe izrade lišća na poluglavicama zidova u crkvi pa i na dvorišnom ulazu, koji je nekoć bio uzidan u veći ogradni zid pred crkvom, ipak putti nisu vješto oblikovani i nemaju naravno vrsnoću Lombardijeva dlijeta.

Ipak uza sve to pobočni zid svojim omjerima zasebno grupacijom gotičkih prozora pobočnih vrata i okulusa, lakoćom svojih lezena može da se ubroji među najljepše naše renesansne tvorevine.

Graditelji sv. Marije nisu sasvim oponašali šibensku stolnu crkvu, kako bi htio Dudan⁶⁶⁾ i Karaman,⁶⁷⁾ kojoj su pored ostalih razlika u pročelju dvije ruže i dva okrugla prozora, kojih ovdje nema. Oni su u širem rješenju zabata ispoljili viši zamah negoli Petar Andrijić na Spasu ili izvađači pročelja šibenske i hvarske katedrale i u tome je djelomično originalnost njihove varijante.

Zadarska benediktinska crkva nije jedino djelo naših graditelja, koji i u Zadru nastavljaju rad brojnih sredovječnih majstora našeg imena, na koje sam nedavno upozorio i koji rade u renesansnom stilu i na većim gradnjama.

Godine 1504. dovršavao je Ivan Krelić, šibenski graditelj, koji je valjda bio u rodu sa ostalim šibenskim graditeljima tog imena,⁶⁸⁾ zvonik starije crkve sv. Šimuna, klesao mu lukove

⁶⁶⁾ A. Dudan, *La Dalmazia nell'arte italiana* II 265. Milano 1922. Autor pogrešno spominje da su na poluglavicama isklesane i ptice.

⁶⁷⁾ O. c., 102.

⁶⁸⁾ D. Frey, o. c. 163; G. Praga, o. c. 28.

17. Glavica s arkade sv. Šimuna starog u Zadru

i stupove sa glavicama za bifore i zidne vijence.⁶⁹⁾ Taj zvonik je bio započeo već 1423. godine zadarski graditelj Vidul, a

⁶⁹⁾ 25. listopada 1504.

...ibique coram viro nobile domino Hieronimo Cedolino iudice et examinatore curie personaliter constituti nobiles jadresens spectabiles domini Saladinus de Sope et Jacobus Gallellus ambo tamquam procuratores fabricae et capelle gloriosi corporis Sancti Simeonis Justi de Jadra ex una et magister Joannes Crelich lapicida de Sibenico ex altera solemniter convenerunt et ad huius modi pacta et conventiones inter eos devenerunt pro fabrica dicti Campanillis implende et finiendae. Videlicet dictus magister Joannes promisit et se obligavit ipsis predictis dominis procuratoribus dare et assignare huc Jadram conductos omnibus eius sumptibus lapides albos insule Melade, netos et apsq̄ue aliquibus lineis sive venis concedentes et correspondentes certis lapidibus ibidem in dicto campanille iam instructis et apositis et illos laborare diligenter et sufficienter ad squadam adeo quod bene sint aptati et non apareant commissure vel fissure, quos lapides teneatur quando huc Jadram conducti fuerint ad marinam. Illinc portare facere teneantur prefacti domini procuratores intus in civitate ad locum dicte fabricae ubi aptari et lemniter convenerunt et ad huius modi pacta et conventiones inter eos tem singulo pede. Item pro construendis voltis, collonelis et cornixiis ac capitellis in dicto campanille idem magister Petrus eisdem dominis procuratoribus promisit et se obligavit dare huc Jadram ad marinam con-

završavao ga je 1463. njegov sin Nikola Vidulić,⁷⁰⁾ ali iako su na zvoniku bili već postavljeni kipovi, svi njegovi otvori (bifore) još ne bijahu gotovi. U stari romanički raspored zvonika bit će Krelić umetnuo i renesansne motive.

Godine 1508. tri poznata korčulanska majstora Nikola Španić, Marko Radinović i Nikola Alegretijev proširili su tu crkvu sa nadsvodenom kapelom sv. Roka. Podigli su naime tri renesansne arkade na dva ugaona polupilastra i dva pilastra, presvodili je⁷¹⁾ i otvorili joj tri polukružna prozora, ali crkva

ductas petras eiusdem loci netas et pulcras condecetes et illas similiter aptare et laborare sufficienter et hoc pro pretio et nomine pretij prout iudicabit magister Petrus lapicida de Spalato habitator Jadre iuxta eius conscientiam quia sic dicte partes inter se convenerunt...

⁷⁰⁾ Akti not. Marka Antonio de Bassano (1503.—1537.) sv. 1, sveščić 1.

⁷¹⁾ C. Fisković, o. c. (2).

71) 12. rujna 1508.

Ibique coram viro nobile consiliario Nicolao Fanfonio iudice et examine curie me notario et testibus ante dictis. Personaliter constituti partes infrascripte videlicet ser Martinus de Vuorssino guardianus et ser Matheus barilarius, ser Antonius Vrana et ser Melius de Bonivento tamquam procuratores capelle et fraternitatis Sancti Rochi de Jadra ex una parte ex magister Nicolaus Spanic, magister Marcus Radinovich et magister Nicolaus Alegreti omnes lapicide et habitatores Curzole... ad hec pacta... devenerunt circa capellam Sancti Rochi predicti construendam in hunc modum, videlicet quod dicti magistri Nicolaus, Marcus et Nicolaus modo ut supra teneantur et ita se obligaverunt hinc ad acto dies ante festum Sancti Rochi predicti proxime futuris omnibus ipsorum sumptibus et expensis rumpere murum de medio in ecclesia predicta pedum quinquaginta unius in longitudine et ibidem facere pilastros duos latitudinis pedis unius cum dimidio in quadrum sive quatuor fazatis et cantonis de pera vina buona et sufficienti cum suis sovasiis capitelis et bassis qui pilastris esse debeant altitudinis pedum octo proquolibet et plus et minus iuxta exigentiam et condecenciam suam integraliter finitos, super quibus facere teneantur et debeant arcus sive voltos tres latitudinis pedum XVI sexdecim pro quolibet quadro sive pilastro ac facere et ponere teneantur medios pilastros ambobus cantonis bonos et sufficientes, similiter cum suis capitelis et bassis et sovasiis corespondentes pilastris, qui volti sive arcus esse debeant lapidum latitudinis prout est dictus murus laboratum cum suis sovasiis pulcre bone et sufficientis lapidis finitis et in super facere teneantur cruces tres lapidis vini cum suis pedalibus laboratas ad bastonum ex omnibus lateribus longitudinis pedum XVI in quadro pro quolibet ipsarum grossas secundum exigentiam suam. Item duos voltos respondentes per medium capelle et duos medios voltos pro dicto laborerio super quibus fabricare debeant et cuperire dictam capellam in voltu bono tuffo et ceteris exigentibus videlicet tuffo calce et sabiono et facere cartam undique finitam cum duis gradis sive scalinis perre bone et nete descendentibus in ecclesia Sancti Simeonis longitudinis pedum quinquaginta unius pro quolibet latitudinis et altitudinis secundum exigentiam suam bene laboratos et factos, finitos. Item similiter fenestras tres cum suis voltis undique savazatas altitudinis pedum septem in luce pro quolibet latitudinis pedis unius cum dimidio in luce, netas et apsqe macula ad similitudinem illius fenestre existentis in capella divi Simeonis, quas postquam conducte, furnite et ferate fuerint dicti guardianus et procuratores teneantur ponere in opera. Et post omnia teneantur dicti magistr

ne bijaše dovršena ni 1515. godine, jer je još tada na njoj radio⁷²⁾ majstor Antica Vitov Splićanin nastanjen u Zadru.⁷³⁾

Te vitke arkade i danas se vide zazidane u osakaćenju i polusrušenoj zgradi. Njihove glavice i profili očituju da su ti majstori zidali u ranom renesansnom stilu jednako kao i graditelji sv. Marije, zadržavajući još poneki gotički motiv. Oni su dakle unosili ranu renesansu u Zadar i prije gradnje sv. Marije.

Sva trojica su već radili u Andrijićevim korčulanskim i dubrovačkim klesarskim radionicama, koje su izrađivale gotičko-renesansne radove. Španić je dovršio 1507. skupa sa Blažom skladni zvonik hvarske franjevačke crkve,⁷⁴⁾ Radinović je gradio sa Markom Andrijićem na kući Jerolima i Ivana Nenka u Dubrovniku 1496. godine.⁷⁵⁾ a Nikola Alegretov rečeni Maranić radio je 1478. godine na Gučetićevoj palači na Pilama u Dubrovniku,⁷⁶⁾ ukrasivao je i popravljao 1501. godine raskošnu palaču namijenjenu vojvodi Stjepanu u Dubrovniku skupa sa Blažom i Petrom Andrijićem,⁷⁷⁾ a 1503. godine klesao zidne ormare, pila, stupove i biforu po nacrtu Leonarda Petrovića na ljetnikovcu dubrovačke plemićke obitelji Đurđevića u Zatonu.⁷⁸⁾

et artifices dare dictam capellam finitam et desuper equalizatam omnibus ipsorum magistrorum sumptibus et expensis videlicet calce sabiono et tuffo cum ceteris omnibus exigentibus exceptuatis duntaxat frontalibus. Et versa vice solum prenominati guardianus et procuratores teneantur dare ipsis magistris funes ocurentes clavos et lignamina pro armaturis conficiendis pro dicta fabrica ac portari fieri facere teneantur ruinatium dicti muri ruinandū ut supra, exceptis lapidibus aliquibus pro savonardo sive inplendo dictas croxeras prout expediens fuerit, quas lapides dicti magistri accipere possint absque aliqua solutione. Et hoc pro pretio et nomine pretij ducatorum centum et quinque auri...

Akti not. Marka Antonija de Bassano (1503.—1537.) sv. 1, sveščić 1.
⁷²⁾ 17. listopada 1515.

Ibique coram viro nobile D. Jacobo de Pechiaro honorabili consiliario prefacti magnifici domini comitis personaliter constitutus magister Antiza lapicida de Spalato nunc habitator Jadre sponte et libere dixit et confessus fuit habuisse et manualiter recepisse a viro nobile domino Francisco Fanphonio uti procuratori capele sancti Simeoni Iusti et prophete ibidem presente et dictam confessionem acceptantem libras ducentas et triginta tres et solidos duos parvorum in totum... ad computum laborerorum et mercedis eius in dicta ecclesia...

Ibid.

⁷³⁾ 21. XII. 1514.

Magister Antonius lapicida dictus Antiza quondam magistri Viti Butarij de Spalato habitator Jadre.

Notarski spisi Marka Aurelija Sonzonija (1513.—1548), sv. 1, sveščić 1.

⁷⁴⁾ V. L. Brusić, Zvonik franjevačke crkve sv. Marije od milosti u Hvaru. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku L. Split 1932.

⁷⁵⁾ Div. not. 76, 35. Državni arhiv u Dubrovniku.

⁷⁶⁾ Div. not. 73, 133. Ibid.

⁷⁷⁾ Div. not. 80, 111. Ibid.

⁷⁸⁾ Div. not. 82, 170. Ibid.

Očito je dakle da su sva trojica bila prošla školu prelaznog gotičko-renesansnog stila i da su, prihvaćajući proširenje kapele sv. Roka, doprinijeli povezivanju zadarskih renesansnih spomenika sa dubrovačkim, korčulanskim i hvarskim.

Iz perspektiva tih naših klesarsko-građevinskih radionica treba gledati na razvoj dalmatinske umjetnosti pa i na zadarske spomenike, rađe nego svaki put tražiti njihove izravne veze sa mletačkom umjetnošću, od koje su oni bili dobili samo osnovne predoške.

Strani su majstori ipak stizali u Zadar, pa se tu nalazi jedan od one umjetničke obitelji, kojoj se ime povezivalo uz gradnju sv. Marije. Bio je to Petar Antun Lombardo. Njega se ne može poistovjetiti sa darovitim mu imenjacom Petrom, osnivačem ovoga roda graditelja i kipara, koji je umro negdje oko 1515. goidne, ali je vjerojatno jedan od njegovih nasljednika. Možda je to onaj Petar Lombardo, koji je umro 1607. godine,⁷⁹⁾ ili što manje vjerojatno, Petar Jerolimov Lombardo. Svakako ime Petar se spominje u ovoj umjetničkoj obitelji, kojoj rodoslovno stablo i široku djelatnost preko mletačkih granica treba popuniti i sa ovim majstorom, koji je došao i u Zadar.

On je tu u srpnju 1534. godine stigao iz grada Caglija u Markama, gdje je tada boravio i naručio od zadarskih majstora Jakova i Grgura Puharića deset stupova sa stopama i glavicama dugih deset mletačkih noga, koje su oni imali isklesati i ukrcati mu u lađu na otoku Zapuntelu uz cijenu od pedeset i šest zlatnih škuda.⁸⁰⁾

Lombardijevi su radili tokom 16. stoljeća u jakinskim Markama, pa je i Petar zastalno trebao te stupove za neku svoju gradnju u urbinskoj vojvodini. Puharići su sigurno dobro izvršili narudžbu, pa im je već slijedeće godine prior samo-

⁷⁹⁾ A. Venturi, o. c. X/2, 687.

⁸⁰⁾ 9. srpnja 1534.

...Magistro Piero Antonio Lombardo tayapiera al presente habitator in la cita de Chaij in le parte de Romagna de dominio et stado del seignor Ducha de Urbino da una parte et magistro Jacomo et magistro Gregor fradeli Pucharich citadini di Zara similmente tayapiere... sono rimasti dacordo ut supra. Et primo li prefati magistro Jacomo et magistro Gregorio fradeli Pucharich simul et insolidum se obligano de dar et consegnar al dito magistro Piero Antonio collone numero diece cum tuti li soi fornimenti de bona piera vina bianca e suficiente de longeza de pie diece veneziani luna le qualle colone essi fradeli prometono dar et consignar ad esso magistro Piero Antonio in lisola de Zanpontello del distreto di Zara li al muolo over cargador. Et quello prometeno a jutar le cargar in barcha insieme cum li marinari che vegnerano ancor... et prefato magistro Piero Antonio promette et se obliga... pagar et exbursar ali dicti magistro Jacomo et magistro Gregor fradeli Pucharich... per le dicte colone... schudi cinquanta sei d oro in oro de bono et legal peso in rason de lire sei soldi quindese de pizoli per scadaun schudo...

Akti not. Antuna de Zandonatis sv. 2, svešćić 2.

stana sv. Paternijana u Fanu na obali ankonitanskih Marka naručio četiri stupa, pet polustupova i jednu četvrtinu stupa sa svojim glavicama i stopama, te dva pilastra. Svi ti dijelovi bijahu otprilike iste veličine i služili su zastalno istoj zgradi, vjerojatno crkvi sv. Paternijana.⁸¹⁾ Budući da se ovdje ne spominje nacrt po kojemu su Puharići imali isklesati stupove sa ukrašenim glavicama i stopama, bit će da su oni to izradili po svojoj zamisli. Tako su zadarski renesansni majstori, kao i njihovi predšasnici, koji su radili u gotičkom stilu,⁸²⁾ doprinijeli razvoju umjetnosti u susjednim Markama, vraćajući na

⁸¹⁾ 15. travnja 1535.

Coram spectabile et excellentissimo domino Federico Grisogono quondam domini Antonii honorabili consiliario dicti clarissimi domini comiti Jadre personaliter constituti venerabilis prior frater Bassanus de Placentia ordinis sancti Salvatoris Venetiarum ad presens moram trahens in civitate Fani in monasterio sancti Paterniani agens et intervenies nomine et vice dicti monasterij Sancti Paterniani de Fano ex una et magister Jacobus ac magister Gregorius Pucherich eius frater lapicide habitatores Jadre ex alia... ad hec pacta conventiones ac obligationes unanimiter devenerunt... videlicet prefati magister Jacobus et magister Gregorius fratres... se obligant conficere et efficere pro dicto monasterio sancti Paterniani civitatis Fani laboreria lapidea infrascripta, videlicet quatuor columnas integras et spontatas ut vulgo dicitur cum eorum capitellis et aliis fulcimentis sive ornamentis sive vocatis pedestalla quae colonne cum capitellis et ornamentis vocatis pedestalla sint et esse debent altitudinis pedum XVIII pro una quaque ad mensuram Fani et latitudinis sive grossitudinis pedum duorum pro quadro. Item quinque medias columnas in duobus petiis singulam ex eis cum suis capitellis et aliis ornamentis vocatis pedestalla altitudinis predictae pedum XVIII pro una quaque ad dictam mensuram Fani latitudinis sive grossitudinis sicut de columnis supra dictum est. Item unum quartum columnae duobus petiis, cum capitellis et ornamentis vocatis pedestalla altitudinis super specificatis et latitudinis sive grossitudinis sicut de columnis expressum est item unum pilastronum quadrum in quatuor petiis pedum sex pro quadro menzurae suprascripte in latitudinem et in altitudinem pedum XVIII una sua pars et altera pedum XXV. Item unum medium pilastronum quadrum in duobus petiis in latitudinem et altitudinem pedum XVIII una sua pars et altera pars pedum XXV, Intelligendo semper pedes ad mensuram Fani, et qua latitudo sive grossitudo dictorum omnium laboreriorum sit et esse debeat proportionata altitudini et latitudini predictae... Predicti magister Jacobus et magister Gregorius teneantur et obligati sint... complere per totum mensem julii proxime futuri salvo et sempre reservato iusto impendio et consignare ad scopulum vocatum Camegnac locum petraree predicto venerabili priori fratri Bassano vel aliis nuntiis dicti monasterij sancti Paterniani de Fano. Item prefati magister Jacobus et magister Gregorius... debeant adjuvare sive opem ferre cum eorum personis tantum in onerando dicta laboreria lapidea in barcha sive barchozio dicti monasterij.

Et... venerabilis prior frater Bassanus... se obligavit pro dictis omnibus laboreris... exbursare dictis magistro Jacobo et magistro Gregorio... scutos auri in auro nonaginta et tot biscotum quot sit pro amontare scutorum duorum auri... Majstori su bili isplaćeni prema bilješci uz ovaj ugovor 21. lipnja 1535. godine.

Akti notara Ivana Mazzarello (1512–1554.) sv. 1, sveščić 1.

⁸²⁾ C. Fisković, o. c. (2).

Apeninski poluotok ponešto preinačene motive, koji su nam odatle stizali.

Moglo bi se pomisliti da je prigodom svog boravka u Zadru Petar Antun Lombardo utjecao na izgled renesansne crkve sv. Marije u kojoj se je htjelo vidjeti lombardeski upliv. Međutim on nije dublje boravio u gradu, označen je kao »sadašnji stanovnik grada Caglija«, a kad je ljeti 1534. godine ovamo došao gradnja crkve je već bila odmakla. Zastupnici benediktinki su već u jesen 1529. godine bili sklopili ugovor sa Vitačićem i Rudičićem za njenu gradnju, a krajem 1534. godine »zaželjevši da završe već započetu gradnju« ponovo im naručili gradu, kamen i arhitektonske ukrase zidova. Prema tome plan i nacrt gradnje bit će već ranije bio gotov.

Slični renesansni motivi arhitektonskih ukrasa, koji se vide na sv. Mariji bili su unijeli u Zadar već krajem prvog desetljeća 16. stoljeća Španić, Radinović i Nikola Alegretov, majstori Andrijićeva kruga i to na spomenutu kapelu sv. Roka, a kako je i Karaman napomenuo » sve ove crkve (tipa sv. Marije) jesu uglavnom također građene u vremenu kada je i u samim Mlecima bio već prebrđen utjecaj umjetnosti Lombardija«, pa i jedan od zadnjih potomaka ove istaknute umjetničke obitelji ne će biti utjecao na njen izgled, koji ima sve lokalne oznake naše renesanse.

Te se oznake vide i na renesansnom pročelju nekadašnje sv. Marcele kraj sv. Petra i na još nekim zadarskim spomenicima iz kraja XV. stoljeća. Prema njima se može zaključiti, da je veći dio tih reljefa i građevinskih ukrasa, kao i u ostalim dalmatinskim mjestima i ovdje rad domaćih radionica.

Sreta ih se na dubrovačkom Spasu, Kneževu dvoru i na ljetnikovcima, na Vijećnici i Gabrijelisovoj palači sred Korčule, na hvarskim zvonnicama, na Karepićevoj palači i poljudskim grobnicama u Splitu, u šibenskoj katedrali i na rapskim palačama, te na bezbrojnim reljefima uzduž Dalmacije.

Iako su te oznake stegnute čvrstim okvirom italske renesanse, ipak iz njih izbija, osobito u izvedbi, čedna lokalna crta. Vremenom će trebati početi razlikovati i posebne oznake klesarskograditeljskih škola i skupina u pojedinim primorskim mjestima, koje se uočavaju, iako povezanost tih radionica, putovanja majstora i izvoz kamenih dijelova otežava njihovo potpuno međusobno razlikovanje.